

Nicola Green:

A KÖZÖSSÉG ÚJRAMEGHATÁROZÁSA Magánszféra és számonkérhetőség

A telefontól az internetig a technológiák a történelem során átalakították a közösség fogalmának jelentését, és a közösségek megvalósulásának mikéntjét. Mi történik a közösség fogalmával akkor, amikor interperszonális és intézményes kapcsolataink nem csupán egyre „virtuálisabbak”, hanem egyre „mobilabbak” is?

Úgy tűnik, mintha egyre inkább a mobiltechnológiák által közvetített szociális világunkban az egyének láthatóbbakká, transzparenssebbekké és mások által számonkérhetőbbekké válnának – egyrészt a mobiltelefonok által létrehozott állandó kommunikációs összeköttetés révén, másrészt a technológia azon tulajdonsága által, hogy információt képes generálni egyénekről. Az Egyesült Királyságban végzett kvalitatív és etnográfiai kutatásokra alapozva ez a cikk a mobil láthatóságnak és számonkérhetőségnek a közösségről alkotott fogalmunkra gyakorolt hatásait tárgyalja. Amellett érvel, hogy a közösségi kapcsolatokat tekintjük olyan bizalmi hálózatoknak, amelyek kontextusban jönnek létre, s amelyekben a bizalom létrejöttének legfontosabb tényezője a láthatóság és a tudás reciprocitása, következésképpen az ezen tudásban implikált erőviszonyok reciprocitása.

Bevezetés

A tanulmány előzetes kísérlet az én és a közösség közötti viszony elemzésére és elemeire bontására a mobiltechnológiák révén létrejött közvetített relációk közepette. Első pillantásra úgy tűnhet, hogy a mobilkészülékek elég furcsa eszközök egy olyan eszmecsere elindításához, amely kialakulófélben lévő „községek”-ről szól, hiszen ezekre a technológiákra általában a kései modernitás fogyasztói társadalmainak erősen *individualizált* kommunikációs eszközeiként tekintünk.

Bizonyos értelemben a mobiltelefonok valóban individualizált és personalizált árucikkek, amelyeket olyannyira asszociálunk az egyénnel és az egyes emberrel, hogy anyagi tulajdonságaik és információs nyomaik „személyé”, „személyi létté” válnak, illetve ezeket jelképezik a kommunikációs fogyasztásról szóló

diskurzusokban, a kommunikációs fogyasztás fizikai gyakorlatában.¹ Az individualizációnak ezek a fizikai és diskurzív szokásai a „közösség” hagyományos szociológiai értelmezéséhez viszonyítva eltolódást implikálnak a személyi létnek kölcsönös elkötelezettség és egymásrautaltság reciprok, megtestesített és közös helyen megvalósuló relációkként való definíciójától (a személyi lét mint a közösségen belüli szociális reláció) a személyeknek a kései modern szociális relációk és árufogyasztás szervezetén belüli különálló, identitással felruházott, elidegenedett szubjektumokként való felfogása felé (a személyi lét mint individualizált egyéni lét).²

A többi információs technológiához hasonlóan azonban a mobiltechnológiák is kifejezetten kétarcúak, hiszen egyszerre a fogyasztás tárgyai és a szociális kapcsolatokat példázó, megvalósulásukat szolgáló médiumok.³ Perszonalizált árucikkek, ugyanakkor természetesen kommunikációs *médiumok* is, amelyek az egymástól távol lévő egyének interperszonális hálózatait kötik össze. A közösség hagyományos szociológiai megközelítése szerint tehát már az a tény, hogy ezek a technológiák *lehetővé teszik*, illetve *ösztönzik* a távolból való kommunikációt, azt implikálja, hogy az általuk összekapcsolt egyének „területen kívül vannak”, térben kimozdultak azokból a „közösségekből”, amelyeknek részei.

Mindkét jellemzés egyfajta nosztalgiát táplál az olyan társas lét és csoportok iránt, amelyek figyelmen kívül hagyják a „közösségek” határainak, jelentéseinek

---

¹ Vannak arra utaló jelek, hogy terjed a személynek a mobil tárgyi és kommunikatív nyomai általi helyettesítése. Az Egyesült Királyságban nemrégiben lefolytatott gyilkossági perben a védelem érvelése két vádlott vonatkozásában elsősorban a mobilhálózat forgalmi adataira támaszkodott, amelyek a vádlottak tulajdonát képező mobiltelefonokkal – az állítólagos gyilkosság helyszínétől távol, de azal egy időben – lebonolyított hívásokat rögzítették. A védőügyvéd a következőket állapította meg a vádlottakról: „Összefoglalva: ha használták ezeket a telefonokat 16.47-kor, nem követhették el ezeket a bűncselekményeket, és az egyetlen ítélet, amit a bíróság hozhat, a nem bűnös. Ez szilárd, egyértelmű bizonyíték.” (http://news.bbc.co.uk/1/hi/english/uk/england/newsid_1908000/1908648.stm) A tárgyalás végén kimondott határozatában a bíró megállapította: „Aki használta ezeket a telefonokat, annak nem lehetett köze Damilola Taylor halálához”, amivel világosan kifejezésre juttatta, hogy a készülék használata és a vádlott személye elválaszthatatlanul összekapcsolódott (http://www.tiscali.co.uk/cgi-bin/news/newswire.cgi/news/telegraph/2002/04/12/news/77_.html&template=/news/telegraph/templates/main.html). A személy ilyen adatokkal való helyettesítése átviszi a mindennapi fogyasztási és kommunikációs relációkat a szociális-jogi tartományokba, hasonlóan ahhoz, ahogyan a vezeték hálózatú szervezeti adatbázisok „adat-szubjektuma” szociális relációban helyettesíti a megtestesített szubjektumot. Ld. D. Lyon, *Surveillance Society*, Milton Keynes: Open University Press, 2001, 15. sk. o.

² Lásd még D. Nafus és K. Tracey, „Mobile Phone Consumption and Concepts of Personhood”, a James E. Katz és Mark Aakhus által szerkesztett *Perpetual Contact: Mobile Communication, Private Talk, Public Performance* című kötetben (Cambridge: Cambridge University Press, 2002).

³ E. Hirsch–R. Silverstone (szerk.), *Consuming Technologies: Media and Information in Domestic Spaces*, London: Routledge, 1992.

és megélt relációinak definiálási kísérletétől elválaszthatatlan kétértelműséget. Pontosan a „közösség”-nek ezeket a hagyományosabb és problematikusabb szociológiai értelmezéseit, s azoknak az „egyén”-ről alkotott fogalmához való viszonyait szeretném itt megvizsgálni a kialakulóban lévő mobiltechnológiák által implikált kommunikációs viszonyhálózatokon belül a láthatóság, a számonkérhetőség, a kockázat és a bizalom aspektusaira összpontosítva. Ezek a hálózatok nemcsak reciprok interperszonális viszonyokat foglalnak magukban, hanem olyan szervezeti és szabályozó struktúrákat is, amelyek keretein belül az interperszonális relációk elhelyezkednek.

Bizonytalanságok

A mobiltechnológiák esetenként interperszonális és szervezeti bizonytalanságokat keltenek, amelyek kapcsolódnak olyan rokon technológiákhoz, mint a vezetékes telefon vagy az internet, ugyanakkor különböznek is tőlük.

Történelmileg nézve az utóbbi technológiákat olyan technikai erőforrásokként állították be, amelyek használata a szociális relációkban arra szolgál, hogy lehetővé tegyék a hozzáférést a másokkal való kommunikációhoz az éppen globalizált időben és térben,⁴ azzal szemben, amit Giddens „az idő és a tér eltávolodása”-nak nevez.⁵ Azóta számos szerző elmélkedett azon, hogy a számítógép által közvetített kommunikáció (*computer-mediated communication* – CMC) révén milyen módon alakítják újra különösképpen az internet-technológiák az én és mások közötti viszonyt. A kommunikáció mechanikus, pusztán „adó-vevő” alapú modelljén túl az én és mások közötti viszony itt alapvetően a jelentéssel, identitással és a kommunikatív információs terekben megélt viszonyokkal kapcsolatos *kétértelműségek* köré szerveződik. Ezeket a kétértelműségeket a névtelenség lehetősége generálja; annak a lehetősége, hogy több ént és identitást hozunk létre, továbbá az internetes kommunikáció által kínált „terek”. Egyes korai, nosztalgikus látomásokban ezeket a kétértelműségeket annak lehetőségeként dicsőítették, hogy magunk mögött hagyjuk a testünket, és „személyi létünket” kizárólag értelmünkkel építjük fel úgy, hogy az információs nyomok képlékeny, többszörözött és eltolódó éneket és relációkat hoznak létre, amelyek mentesek a közvetlen kommunikációval asszociált normáktól, rituáléktól és előítéletektől. Az az érvelés, hogy „az online létező valóság szociális szerkezete ... nem a CMC felhasz-

---

⁴ Másutt amellet érveltem, hogy a 'hely' és a 'helyszín' fogalmak jobban elősegítik a mobilrelációk megértését, mint az idő és a tér fogalmak, mivel a mindennapi életben többszörös és egymást átfedő szituatív ritmusokat és megtestesített aktivitást hoznak létre. Lásd Nicola Green, „On the Move: Technology, Mobility, and the Mediation of Social Time and Space”, *The Information Society* 18/4, 2002.

⁵ Anthony Giddens, *The Consequences of Modernity*, Cambridge: Polity, 1990.

nálók által használt hálózatok által, hanem *bennük* teremődik meg”,⁶ azt a véleményt támasztja alá, miszerint a kommunikációs technológiák által közvetített valóságban a *szimbolikusnak* kiemelkedő szerepe van a személyi lét és a közösség megélt relációinak létrehozásában, amely relációk nem követelik meg a megtestesített jelenlét relációiban nélkülözhetetlen hivatkozást a személyi lét „megalapozottságára”.

Az információs személyi lét felépítése *pusztán* adatok formájában (a szimbolikus tartományában) azonban nagyon problematikus, és számos szerző hangsúlyozta, hogy a CMC olyan megtestesítést igényel, amit soha nem lehet megsemmisíteni, továbbá hogy az online és off-line ének elválaszthatatlanul össze vannak kapcsolva. Mégis jelentős mértékű bizonytalanság és kétértelműség marad a CMC relációkban, mivel az én, amely relációiban szimbolikus és materiálisan is megalakult, „megduplázódik”. Egyrészt az én mások szemében a „személyi lét”-nek az időbeli *interperszonális* relációban való szubjektív elhelyezkedése és szereplése révén jött létre szimbolikus eszközökkel. Másrészt az én az „adat-szubjektumság”-nak az egyszerre alkotóelemként és a kapcsolat hatásaként generált információhoz viszonyított elhelyezkedése és szereplése révén is kifejeződik. Ennek az „adat-szubjektumság”-nak a nyomai a reciprok interperszonális kapcsolaton túl is fennmaradnak. Ahogy Lyon mondja, a kommunikatív információs technológiák egyik lenyűgöző tulajdonsága abban áll, hogy képesek rögzíteni és nyomon követni a szimbolikus elektronikus magatartás aspektusait (amivel nem azt akarom állítani, hogy ezáltal a megtestesített egyén bármilyen azonosítására kerülne sor, s nem jelenti azt sem, hogy az interperszonális kommunikációs kapcsolaton túl megmaradó adatoknak bármilyen szervezeti felhasználása az adott egyénekről való tudást képezné).⁷

A vezetékes információs és kommunikációs hálózatok teljesítményéből eredő kétértelműségek és bizonytalanságok megisméltődnek a mobilinformációs és -kommunikációs kapcsolatok révén megvalósult hálózatokban, de a jelentéssel, identitással és megélt relációkkal kapcsolatos kétértelműségek több lényegi ponton különböznek is. Egyrészt, szervezeti értelemben, a személyi létnek a mobiltechnológiákban megmaradó nyomai (amelyek a forgalmi adatokból, a szerződés szerinti szolgáltatásokból és az árukapcsolatokból keletkeznek) semmivel sem garantálják jobban az egyén identitását, mint a vezetékes hálózati technológiák. A megtestesített egyén „valósága” a szituatív cselekvés során homályban marad, mivel csak a készülék adatai képezik rutinszerű, jelentős mértékű ellen-

---

⁶ S. Jones, „Information, internet and Community: Notes Toward an Understanding of Community in the Information Age”, a szerző által szerkesztett *Cybersociety 2.0: Revisiting Computer-Mediated Communication and Community* című kötetben, Thousand Oaks, CA: Sage, 1998.

⁷ D. Lyon, i. m.

őrzés tárgyát. Másrészt azonban a mobiltelefonon keresztül megvalósított interperszonális és kommunikatív viszonyok a technológia és a megtestesített egyén közötti kapcsolatok következtében bonyolultabbak. Ez először is abból ered, hogy a mobiltelefon protetikusan készülék, amely a test erősebb materiális (és szimbolikus) nyomait viseli magán, mint amilyen a hang és a beszéd, és magában foglalja a testet mint komplikáló tényezőt, továbbá annak a térhez való relációját minden kommunikatív interakcióban. Igaz, hogy érzékelhetőek azok a helyszínek, amelyeken keresztül az internet-kapcsolat történik, jelentőségük mégsem terjed ki magára a kommunikációs térre. A mobiltechnológiáknál a kapcsolat helyszíne áttevődik a kommunikáció által létrehozott „tér”-be, mert a kapcsolódási pont nincs elválasztva a megtestesített egyéntől. Más információs terekhez hasonlóan az én mások szemében a „személyi lét”-nek az időbeli *interperszonális* relációban való szubjektív elhelyezkedése és szereplése révén jön létre szimbolikus eszközökkel.

A mobilkommunikációs relációkat ezenfelül bonyolítja a szubjektum relációjának „megduplázása” nemcsak a technológiával mint médiummal, de mint tárgy-áruval is, amely az áruforgasztási rendszerben helyezkedik el. A mobiltelefonok, legalábbis nyugaton, ezeknek az árucikkeknek a jelentései révén válnak perszonalizált pótlékokká, amelyek a test számára biztosítják az (akármennyire is kétes) identitás alapjául szolgáló technológiát, és a törvényben rögzített szerződéses kötelezettségről való neoliberális felfogások révén a szolgáltatás számára a személyt.

Ezáltal különféle bizonytalanságok generálódnak. Egyrészt a mobiltechnológiák és az egyén közötti kapcsolatok rendelkeznek azzal a potenciállal, hogy láthatóbbá tegyék a megtestesített egyént mind az interperszonális, mind a szervezeti mások számára, ezáltal transzparensabbé téve az ént és magatartását. A mobiltelefonokat állandó kapcsolati készülékeknek gondoljuk, „mindig bekapcsolt” technológiának, amelyek azt sugallják, hogy az egyén mindig rendelkezésre áll interperszonális mások számára, és ezzel szimbolikus kötelességet vállalni a reciprok kommunikatív relációkat. Ez az állandó kommunikatív kapacitás továbbá potenciálisan láthatóbbá teszi a szubjektumot szervezeti mások számára, tehát olyan jogi személyek számára, mint a cégek vagy az állam – a technológiának azon képessége révén, hogy információt generáljon egyénekről, és azt megossza másokkal.

Másrészt azonban bizonytalan marad a technológia és a test közötti kapcsolat. A mobiltechnológián keresztüli interperszonális reláció semmivel sem garantálja jobban az identitást és a személyi létet, mint az internet tereiben megvalósított szimbolikus relációk. A megtestesített egyén materiális visszajelzései erősebbek, de nem garantálják a személynek és szituatív cselekvésének autenticitását vagy a róla szóló tudást. Hasonlóképpen a készülék működésének nyomai (ahogyan

például a forgalmi adatokban megtestesülnek) sem garantálják a test és a technológia közötti fizikai kapcsolatot. Ahogy Lyon mondja:

...a közvetett kommunikáció ... egy instabil, bizonytalan és deterritorizáló világ[ban] kérdéseket vet fel a szubjektivitások, testek és helyek hagyományos fogalmaival kapcsolatban. Korunk felügyeleti helyzeteiben a digitális szereplő mintha megfelelné a szubjektum valamilyen célú reprezentációjának ... és a helyek csak futólag foglalódnak. Ezért inkább a nyomok kötik össze a testet a hellyel, nem pedig a hagyományok.⁸

A szubjektum megduplázása materiális és szimbolikus „nyom” formájában bizonytalan és instabil interperszonális és szervezeti viszonyokat eredményez. Ezek a bizonytalanságok a „kockázat” bizonyos fajtáit is magukban foglalják az egyének és az interperszonális mások számára, mivel a közösségi relációkon belül helyezkednek el.

Kockázatok

A mobilrendszerek üzemeltetésében egy sor társadalmi intézmény és erő találkozik, hogy lehetővé tegye a kommunikatív interakciót, beleértve nemcsak az interperszonális kommunikációs partnereket (vagy nyomaikat), hanem egy sor jogi személyt is a cégektől az államig, továbbá hardver- és szoftver-technológiákat, szabályozó- és vezérlőrendszereket az általuk létrehozott információs testületekkel együtt. Az pedig, hogy az egyének és nyomaik hogyan pozicionálódnak (és pozicionálják magukat) ebben a relációs mátrixban, döntően függ a szubjektum különböző pozícióiból eredő kockázatok jellegétől a mobiltechnológiákat kísérő bizonytalanságok vonatkozásában.

Eddig a mobiltechnológiáknak az identitás és a jelentés körüli bizonytalanságaira a szervezetek azzal reagáltak, hogy egyre racionalizáltabb eszközökkel próbálták összekötni a testeket, a személyi létet és a technológiákat. Itt két különböző diskurzus folyik, mivel az állam jogi személyei és az ipari szervezetek jogi személyei eltérő erővel, tudással és felelősséggel rendelkeznek a mobilegységnek illetően. Egyrészt az állam (legalábbis az Egyesült Királyságban) a kockázatot kiszámítható, rendszerszerű jelenségekként alkotja meg, amelyek aggregált „adat-szubjektumokat” eredményező technológiák révén generálódnak. A szabályozórendszerek szimbolikus információs nyomok és megtestesített liberális szubjektumok közötti megfelelést tételveznek fel (legalábbis részben). Azok a

---

⁸ D. Lyon, i. m. 19. o.

kockázatok, amelyekkel az egyének szembetalálják magukat, a „kockázati társadalom”⁹ kockázataiként jelennek meg, amely társadalomban a kései modernitás strukturális technológizálása és racionalizálása fenyegeti a liberális demokráciák (ideologikusan definiált) független és privát egyéni alapértékeit. Az államnak mint rendszerszerű állampolgár-testületnek ezért szabályozó szerepet kell vállalnia e kiszámítható kockázatok kezelésében, tehát a vezérlő és jogi rendszerekben, amelyek definiálják és szabályozzák az „adat-szobjektumok” (beleértve azokat a megtestesített egyéneket, akikhez kapcsolódnak) létrejöttét és védelmét, valamint kodifikálják az egyén és a jogi személyek közötti relációkat (legyenek azok materiális vagy szimbolikus relációk). Másrészt a mobilipar szereplői a kockázatok gazdasági kapcsolatokként, a vállalat és a „tulajdonos egyén” közötti kapcsolat mutatói révén olyan relációkként alkotják meg, amelyek kívül esnek a szerződésben meghatározottakon. A független liberális szobjektum itt a munkaerő- és árucikkértékek cseréjének relációiban elhelyezett gazdasági entitásként van megjelölve – és ez a csereérték, valamint a tulajdonlás és a fogyasztás ideológiai „biztosítják” a kötődést a szervezet, a technológia és a személy között. Az egyének és a szerződésileg kötelezett szervezetek felelőssége minden olyan kockázat kezelése, amellyel a cserereláción felül és túl szemben találhatják magukat (mivel ez a reláció az információnak inkább szervezeti, mint egyéni tulajdonlásán és ellenőrzésén alapul).

Eddigi kutatásaink eredményei azt mutatják, hogy a mobiltechnológiákkal való információcseré és kommunikáció szervezeti és állami szabályozása a „magánszférá”-hoz viszonyít. Ez azon a hipotézisen alapul, hogy a mobilkészülékek és a mobilkommunikáció individualizáltsága olyan racionális, neoliberais és individuális-fogyasztó társadalmi szobjektumok létezését feltételezi, akik nemcsak árucikkeket és szolgáltatásaikat, hanem szociális és közösségi relációikat is szabadon választják.

Sem a „kockázat”-nak ezek a konstrukciói, sem pedig a szervezeteknek a magánszférával kapcsolatos jogalkotás formájában megadott válaszai nem térnek ki a mobilszobjektum vagy a mobiltechnológiák megduplázott voltára. Egyáltalán nem világos például, hogy a mobiltechnológiák mint objektumok és médiumok révén létrehozott interperszonális relációk a megélt relációban „kockázatokat” hordoznak, mivel az állami vagy magáncég definiálja őket. Ha a „kockázatok” (racionalizált értelemben) kiszámíthatókként, egyedi hellyel és szerződésben definiáltként jönnek létre, akkor a kockázatok inkább objektívnak tekintendők, mint relációsoknak. Mary Douglas viszont azt állítja, hogy amikor megfigyelhető valamely kockázatvállaló magatartás (a mobilrelációk esetében bizonytalanságok

---

⁹ Ulrich Beck, *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1986.

formájában), szükségszerűen léteznek a bizalmi relációk rendszere is. Ahogy a folyamatos interperszonális kommunikatív relációkat alakítják a mobiltechnológiák, a szituatív cselekvésekben implikált reciprocitások idővel azt sugallják, hogy a bizalom ugyanannyira része a mobilrelációknak, mint a kockázat. Sőt, az implikált reciprocitás azt sugallja, hogy a kockázat és a bizalom határai (valamint a személy, a jelentés és az identitás határai) a *megélt* relációkban folyamatos újratárgyalás tárgyát képezik, ellentétben az objektíven vagy szerződésben definiált relációkkal.

Bizalom és közösség

Ha az individualizált mobilsubjektum, mint fentebb láttuk, egyszerre megtestesített subjektum, realizált személyi lét és adatnyomok összege, akkor talán a mobilsubjektumok perszonalizált konfigurációjának *bizonyos fajtája* csak abban az esetben szolgál az egyének alapjául a bizalmi interperszonális relációkban, amikor az én mindezen aspektusai idővel újra realizálódnak és újra konfigurálódnak. Ez nem az állami és tőke-csereérték liberális subjektuma, amely mindenekelőtt a perszonalizáltság révén definiálódik, hanem inkább a bizalom és reciprocitás subjektuma, amely a relációban szimbolikus és materiális csere, a kölcsönös „ajándék” révén jön létre.¹⁰

Az egyén megalkotása mint független liberális subjektum, amely ugyanakkor a fent leírt áruhasználat révén gazdaságilag pozicionált, ahogy Gedeonnál olvashatjuk, „egy gyártási és szabályozó paradigmát” eredményez, amelyben

a tömegfogyasztó individualizált és perszonalizált fogyasztóvá vált, akivel az eladónak személyes kapcsolatot kell kiépítenie... Ebben az új paradigmában növekedni fog a bizalom jelentősége... a pénzben való személytelen bizalmat a piaci tranzakciókban a személyes kapcsolatokra való törekvés egészíti ki. E két tendencia eredményeként a piacot ma a „személytelen intimitás” – a személytelen mint személyes – elve irányítja.¹¹

Ez a modell annak az irányításnak a kiterjesztése, amelyet a modern testületek a szociális subjektumok felett gyakorolnak. Noha szerződésen alapul, kiter-

¹⁰ Marcel Mauss, „Techniques of the Body”, *Economy and Society*, 2/1, 1973, 70–88. o.

¹¹ Az idézet annak az előadásnak előzetes összefoglalójából (http://21st.century.phil-inst.hu/2002_konf/Gedeon/gedeon_abst.htm) származik, amely a Westel Rt. és az MTA Filozófiai Kutatóintézete NEW PERSPECTIVES ON 21ST-CENTURY COMMUNICATIONS címmel rendezett konferenciáján hangzott el Budapesten, 2002. máj. 24-25-ikén. Részletesebben ld. Gedeon Péter, „Piac és pénz a mobil információs társadalomban”, a Nyíri Kristóf által szerkesztett *A 21. századi kommunikáció új útjai. Tanulmányok* c. kötetben (Budapest: MTA Filozófiai Kutatóintézete, 2001, 159–171. o.).

jeszti az állam és a cég irányító hatalmát az egyén felett a róla szerzett tudás révén – a megtestesített szubjektumoknak az információs rendszerekben megőrzött adatnyomai révén. Lupton így vélekedik:

kialakult a szaktudások óriási hálózata, és ezzel párhuzamosan olyan apparátusok és intézmények, amelyek ezeknek a tudásoknak a megalkotása, reprodukciója, terjesztése és gyakorlása köré épültek. Ez a liberális kormányzás modern rendszere keletkezésének eredménye, amelyben nagy hangsúlyt kap a szabály és a rend fenntartása önkéntes önfegyelem révén... A kockázat a fegyelmező erő heterogén kormányzati stratégiáinak egyike, amellyel a népességet és az egyéneket úgy figyelik és irányítják, hogy a lehető legjobban megfeleljenek a demokratikus humanizmus céljainak.¹²

A fogyasztói rendszerrel együtt tehát, amelyben az egyéneket úgy figyelik és irányítják, hogy a lehető legjobban megfeleljenek az ipari tőke szükségleteinek, az egyéneket perszonalizált egyénekké szabványosítják. Ebben a modellben maga a „bizalom” mint a „személytelen intimitás” relációja válik árucikké. A szerződésen alapuló bizalom (a liberális individualizmusra vonatkozó autenticitási garanciájában és az intézményes érvényesítésben való megbízás általi megalapozottságában) az egyénről való tudás szimbólumainak (az adatnyomok, vagy, Lyon kifejezésével, „szimbolikus jelek”¹³) cseréje révén oly módon kerül kiterjesztésre, hogy maga a bizalom válik szimbolikusan cserélendő árucikké. A bizalom árucikké válásában a „bizalomra méltóságot” mint a szociális tőke egyik formáját szimbolikus és materiális eszközök egyaránt jelzik (a mobilkészülék személyes tulajdonlása, valamint használata).

A szervezeti „tudás” (vagy inkább információ) a mobilkészülék tulajdonlásáról és használatáról azonban végső soron nem biztosítja a bizalmi relációkat, mert a tudás cseréje s így a hatalom is egyenlőtlen ebben a viszonyban. Ha csak az árucikké változott bizalmi szimbólumok cseréjére kerül sor (akár szerződés alapján, akár önként), a viszony figyelmen kívül hagyja a realizált személyi létet és a megtestesített szubjektivitást, amelyek mindegyike a mobilszubjektum egy-egy alkotóeleme. Az összegyűjtött információ, az adatnyomok nem mondanak semmit a vágy működéséről (csupán annak a fogyasztásban való megnyilvánulásáról), az interperszonális motivációról (csupán annak magatartásbeli eredményéről), továbbá értékekről, világnézetről vagy kultúráról. Ezek nélkül a kölcsönösen fenntartott önkéntes tudásrelációk nélkül a bizalom, mivel árucikké vált, kevésbé stabil.

---

¹² D. Lupton, „Introduction: Risk and Sociocultural Theory”, a szerző által szerkesztett *Risk and Sociocultural Theory* című kötetben, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

¹³ D. Lyon, i. m. 8. o.

Nem azt akarom ezzel mondani, hogy létezhet egyfajta kollektív reciprok bizalom (amely természetesen kapcsolódik a közösséghez) az irányítás ezen formáin kívül, hanem azt hangsúlyozom, hogy a szociális relációk rendezésének ezek a különböző módjai egyszerre léteznek,¹⁴ átfedik egymást oly módon, hogy az egyének pozicionálása egyszerre történik a személytelen és az interperszonális intimitás és bizalom szerint. Ez azt jelenti, hogy a szociális szubjektumok ezen konkuráló diskurzusok mindegyikét illetően relációsan pozicionáltak. Így a mobilkészülékek által keltett bizonytalanságok azt a lehetőséget kínálják az egyén számára, hogy olyan szubjektív pozíciókat foglaljon el, amelyek korábban csak a jogi személyek számára voltak elérhetők – a kormányzati szubjektum-pozíció kiterjesztéseként azokon a szervezeteken túlra, amelyek hagyományosan generáltak információt az adat-szubjektumokról. Amint másutt kifejtettem,¹⁵ a mobiltechnológiák egyszerre lehetővé teszik és ösztönzik a megfigyelés eszközeinek megosztását. Ahogy kevésbé stabilá válnak a határok a mobilinformációval és -kommunikációval történő szervezeti és interperszonális megfigyelés között, a létrejövő relációk interperszonális „kockázatokat” jelentenek, mivel az adatszubjektumról gyűjtött, szimbolikus adatokon alapuló (árucikké vált) bizalom a szociális viszonyokban fontosabbá válhat, mint a materiális és szimbolikus realizált személyi lét, avagy a megtestesített szubjektivitás, amelyet a szubjektum önként alkudott ki. Ez magában foglalja a tudásnak, akár interperszonális tudásnak, a felek közötti egyenlőtlen (vagy akár akaratlan) cseréjét, ugyanúgy, ahogyan a szervezeti irányítás személyre szabottsága a tudás egyenlőtlen cseréjén alapul. Bizalmon alapuló diskurzust sejtet, de nem szükségszerűen implikálja a reciprok „bizalomra méltóság” relációját.

A bizalomra méltóság ezért nem annyira az objektív kockázatokra és bizonytalanságokra való reakció, nem is szerződéses viszonyon alapuló elsőrendű fontosságú morális elkötelezettség, és nem feltétlenül általánosítható, hanem inkább szituatív és relációs jellegű a kockázatnak és bizonytalanságnak a releváns szociális hálózatokban előforduló konfigurációi vonatkozásában. Kölcsönös alap a kollektív megállapodás számára arról, hogy mi jelent „bizonytalanságot” vagy „kockázatot” az én számára, mi a jelentés és az identitás valamely időbeli relációban, és mi az az interperszonális és kollektív megállapodás, amelyet aktívan meg kell tartani. A bizalomra méltóság fontossága egyben a bizalommal való visszaélés lehetőségét tartalmazza. Így nem annyira azért létesítünk szociális kapcsolatokat, mert a kockázat ellenére bizalommal vagyunk, hanem inkább azért,

---

¹⁴ S. Crook, „Ordering Risks”, a D. Lupton által szerkesztett *Risk and Sociocultural Theory* című, idézett kötetben.

¹⁵ Nicola Green, „Who’s Watching Whom? Monitoring and Accountability in Mobile Relations”, a Barry Brown, Nicola Green és Richard Harper által szerkesztett *Wireless World: Social and Interactional Aspects of the Mobile Age* című kötetben (London: Springer, 2002).

mert olyan kölcsönös relációkat tartunk fenn, amelyekben megállapodunk a kockázatok mibenlétéről. A mobiltechnológiáknál alapvető fontosságú a szubjektumról szóló tudásban való megállapodás (s ezért hatalmi reláció), ezek a tudások pedig nemcsak az interperszonális másokról a hálózatokban lévő adatnyomokat foglalják magukban, hanem az ennek másokkal történő realizált és megtestesített interakcióit is.

Mi következik tehát a bizalmi relációk különböző fajtáinak ezen megfogalmazásaiból a közösség kialakulása és megállapodása szempontjából? Úgy gondolom, hogy a közösségi relációkat, különösen azokat, amelyek információs, kommunikatív és mobilmédiák révén keletkeznek, kontextuálisan létrejött bizalmi hálózatokként értelmezhetjük, a bizalom kialakításának legfontosabb tényezője pedig a láthatóság és tudás reciprocitása, s ezáltal az ebben a tudásban foglalt hatalmi reláció reciprocitása. Ez függ mind a „választás” lehetőségétől (ha nem is feltétlenül annak liberális és racionális értelmében), mind a tágran értelmezett csoportalkotás lehetőségétől.

A közösség újrameghatározása

Eddigelé a későmodern szubjektivitás konceptualizálásával szembeni szociológiai kihívások, különösen a kormányzás és árutőke individualizált szubjektumának a közösséghez való viszonyában történő elemzése kapcsán, a „közösségi” relációknak a gazdasági és technológiai tényezők indukálta kimozdulás, területen kívüliség, elidegenedés és individualizáció közepette való fenntartásáért folytatott küzdelemre koncentráltak. A késő modern relációk e modellje azt feltételezi, hogy a bizalmi relációkban szerepet játszik „az idegenek iránti bizalom”, ahogyan arról Simmel írt, amely tehát elvont, individualizált és szerződésen alapul a kockázatnak a posztindusztriális társadalmakban kialakuló objektív és kiszámítható formáinak vonatkozásában. Az egyik történelmi probléma a „közösség” ilyen konceptualizálásaival kapcsolatban az, hogy sokszor negatív vagy reziduális kategóriaként állították be: a „közösség” olyan relációk halmazaként tűnik fel, amelyek vagy „megmaradtak” a későmodernitás gazdasági, politikai és kulturális szerveződésének definiálása után, vagy szemben állnak azzal. A „közösség” a szociális relációk modelljeként szolgált a modern társadalmak kialakulásakor, amelyekben a kulturális, gazdasági és technológiai átalakulás kiszorította a hagyományt, és amelyekben a komplexitás racionalizáltabb és individualizáltabb társadalmi élethez vezetett, kiszorítva a kölcsönös érzelmi kötődéseket és elkötelezettséget. Ezek a meghatározások a szociológia egyik legambivalensebb fogalmává tették a „közösséget”.

Az ebben az összefüggésben talán leggyakrabban idézett közösségfogalom Ferdinand Tönnies modellje, amely különbséget tesz *Gemeinschaft* és *Gesellschaft*

(„közösség” és „társadalom”) között. A *Gemeinschaft*, mint a „lényegakarathnak” – természetes akarathnak – megfelelő ideáltipikus viszonylat, melyet a hagyomány kollektív emlékezetében őrzött kultúrtörténet totalitására való hivatkozás jellemez, a közös tulajdon, család, szokás és társiasság által meghatározott s konszenzus, nyelv és rítus által határolt. A *Gesellschaft* ehhez képest a „választóakarathnak” – racionális akarathnak – megfelelő ideáltipikus viszonylat, amelyet a haladásra és individualizmusra való hivatkozás jellemez, s fragmentált, szerződésen alapuló és racionálisan mechanizált relációk által áthatott. Durkheim „mechanikus” és „organikus” szolidaritásában, valamint Weber bürokrácia-elemzéseiben és „vasketrec”-ében is tovább élt a szociális relációknak ez a meghatározása, mely mostani témánk szempontjából mégis problematikus. Egyrészt azért, mert a társadalmi élet kulturális és szimbolikus dimenzióinak rovására a reláció strukturális dimenzióit tekinti, másrészt mert implikálja azt a feltételezést, hogy a térbeli viszonyok az együtt-jelenlévő és a távoli relációk egymást kizáró dichotómiája szerint rendeződnek.¹⁶ Simmel viszont megpróbálta kifejezni a társadalmi és közösségi változások ellentmondásosságát az ipari társadalmakban azáltal, hogy vizsgáltni próbálta az affinitás és közösségiség tapasztalatait az egyre inkább individualizált modernitásban. Azt állította, hogy az egyének nem teljesen individualizáltak, de nem is teljesen „egyesültek” – ám még ez a megfogalmazás is együtt-jelenlévő viszonyokat feltételez.

A „virtuális” közösségek alapvetően megkérdőjelezzik ezeket a megfogalmazásokat, és Fernback meggyőzően állítja: ahhoz, hogy figyelembe vegyük a mai online élet táv-jelenléti formáját, olyan közösségfogalmakat kell használnunk, amelyek elfogadják a szimbolikus alapvető fontosságát és az „érdekközösségek” racionalisztikus definíciókon túlmenő szerepét a csoportok létrehozásában. Ha a szimbolikusra összpontosítunk, a vizsgálódás iránya úgy módosul, hogy a jelentés és az identitás megállapítása ugyanolyan fontossá válik a kialakulóban lévő közösségek definiálásában, mint a strukturális és materiális relációk. Fernback így fogalmaz:

...ha beleértjük a közösség szimbolikus formáját (... a lényeg és jelentés közösségét), az „igazi” és a „virtuális” szembenállásának problémája kevésbé jelentős... A valóság szociális szerkezetű, és a ... közösség a benne résztvevők elméjében létezik; azért létezik, mert a benne résztvevők definiálják és jelentéssel ruházzák fel. Ez

---

¹⁶ J. Fernback, „There is a There There: Notes Towards a Definition of Cybercommunity”, az S. Jones által szerkesztett *Doing Internet Research: Critical Issues and Methods for Examining the Net* című kötetben (Thousand Oaks, CA: Sage, 1999).

nem azt jelenti, hogy a közösség kizárólag a résztvevők elméjében létezik, hanem a felhasználó által elképzelt szociális szerkezetek (mint a közösség) és ezen szerkezetek ... reprezentációi közötti kapcsolatban.¹⁷

Azon materiális relációk mentén tehát, amelyek egyszerre pozicionálják a szubjektumokat mint a kései árukapitalizmus független egyéneit, valamint a mobil- és szétesztottá váló kormányzati fegyelmelés alapjait, az egyének egymás közötti interperszonális relációkban is pozicionálódnak a közösségről való diskurzusok révén, amelyek a nyelv, a rítusok, az érzelmi ráfordítás, a szociális tapasztalat és a kölcsönös elkötelezettség közös voltából erednek. Ebben a megfogalmazásban tehát a perszonalizálás maga, mint a test, az adatok és a performancia reciprok és tartós viszonylatának eredménye, olyan közös alapokat hozhat létre, amelyeken kialakítjuk és fenntartjuk a bizalmat.

Arra szeretnék itt rámutatni, hogy a mobilkészülékek körüli perszonalizáció és individualizáció különleges fajtái kifejezetten következményei a kollektív bizalmi relációknak (és nem azok okai, vagy azokra való reakciók): a mobilkommunikáció és az általa generált információ folyamánként létrejövő reciprok és interperszonális bizonytalanságokra és kockázatokra való reakcióként kiépített bizalmi hálózatok szociális hatásai. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy bizalmat építünk annak elkerülhetetlen megszűnése és a közösségnek a késő modernitásban történt szétesése után, hanem azt, hogy a létező bizalom és közösség materiális és szimbolikus alapja a „régőbbi” viszonyok rekonfigurálásának (nem pedig megőrzésének) folyamata, továbbá a személyi lét kollektív „megalapozása”: a régőbbi bizalmi viszonyok és a régőbbi bizonytalanságok új módon valósulnak meg, ebben az esetben mobilközvetítéssel.

Az internethez és a „virtuális” közösségekhez hasonlóan¹⁸ így a „mobilközösségek” értelmezésének is túl kell lépnie a „községek mint érdekcsoportok” fogalmán (amely csoportok alapja a megtestesített liberális egyén autenticitása és „joga a magánszférához”), sőt a „községek mint interperszonális és közös helyen megvalósuló relációk” hagyományos szociológiai fogalmon is (amely relációk alapja a rokonságon vagy azonos társadalmi csoporton belüli közvetlen interakciók). Ehelyett a „községek mint bizalmi folyamatok” (amelyek alapja a közvetett, interperszonális, szervezeti bizonytalanság és kockázat kölcsönös, reciprok és ismételt kialakítása) fogalom felé kell mozdulnunk.

---

¹⁷ J. Fernback, i. m. 213. o.

¹⁸ N. Baym, „The Emergence of Online Community”, az S. Jones által szerkesztett *Cybersociety 2.0: Revisiting Computer-Mediated Communication and Community* című, idézett kötetben.

A közvetett bizonytalanságon és bizalmon alapuló, kontextusban létrejött és kölcsönösen fenntartott hálózatok elismerésével túljutunk a „magánszféra“ kérdéskörén, sőt a kései modern „elidegenedett“ bizalmasság kérdéskörén is. Így eljutunk ahhoz a kérdéshez, hogy miként példázzák és valósítják meg a bizonytalanságot, a kockázatokat és a bizalmat a mobil viszonyhálózatok, amelyek egyszerre generálják az individualizált mobilszjektumot – és ugyanakkor függnek attól.